

**თუჯარი და ქათიბი სიტყვების ისტორიისათვის
აჭარულ დიალექტში**

**FOR THE HISTORY OF THE WORDS
„TUJARI“ AND „KATIBI“ IN THE ADJARIAN DIALECT**

ლელა ავალიანი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Lela Avaliani

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

Borrowing words is one of the main sources of expanding and enriching the lexical composition of a language. Identifying linguistic units acquired from foreign languages is always an important and necessary stage in the study of language history. The separation of borrowed material and its differentiation from the root vocabulary is of great importance in determining the regular phonetic correspondences between related languages.

Words and expressions borrowed from Eastern languages, including Arabic, take an important place in the lexical composition of the Georgian language. The words established from Arabic to Georgian are of different times and different natures. Here you can find all kinds of borrowing, be it lexical units combined as a result of a living linguistic relationship or entered in a book, words entered directly from Arabic or through other languages (Persian, Turkish, etc.).

The aim of the paper is a phonetic-semantic analysis of two terms of Arabic origin (Tajiri, Katib) denoting the profession in the Adjaran dialect and clarifying the ways of entry.

Tujjari - means 'a merchant' in Acharan (Sh. Nizharadze); The form Tajjiri originates from j[^] (tagir), while tujjari/tujari originates from j[^](tagir). In my opinion, tujjari in Acharan has been borrowed via Turkish (cf.: Turk.tiiccar).

katibi←[^]-d[^] (katib), in the meaning of 'scribe', 'secretary' is represented in Acharan (Sh. Nizharadze). It may be assumed that the form katibi entered Acharan via Turkish (cf.: Turk. katip): the p of Literary Turkish is transformed into Turkish dialects and Adjaran as b, e.g. Achar. mektebi ←[•]← Turk. dial. mekteb ←[•]← Lit. Turk. mektep←[•]← Arab. ^{^^} 'school' (N. Gurgenidze).

Thus, both lexical units analyzed in the paper are transferred to Adjara in their Arabic format. Not all meanings of the polysemantic word came out in Adjara after borrowing. For the most part, Arabic words retain only their basic meaning when entering Georgian. The semantics of some terms are close to the activated meaning in the corresponding Turkish variant.

Phonotactics of words established in Adjara give us a slightly different picture. This is also natural, as it concerns borrowing between two completely different phonological systems, such as Georgian and Arabic (especially if the intermediate language is Turkish).

საკვანძო სიტყვები: სიტყვების სესხება, აჭარული დიალექტი, არაბული ენა, პროფესიების აღმნიშვნელი ტერმინები, ქათიბი, თუჯარი.

Keywords: word borrowing, Adjarian dialect, Arabic language, terms denoting professions, katibi, tujari.

სიტყვათა სესხება, როგორც ენის ლექსიკური შემადგენლობის შევსებისა და გამდიდრების ერთ-ერთი ძირითადი წყარო, ენის განვითარების მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს. უცხო ენებიდან შეთვისებული ლინგვისტური ერთეულების გამოვლენა ყოველი ენის ისტორიის შესწავლის აუცილებელი ეტაპია. ნასესხები მასალის გამოყოფას და ძირეული ლექსიკისაგან მის გამიჯვნას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება მონათესავე ენათა შორის კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისობის დადგენისას.

ქართული ენის ლექსიკურ ფონდში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს აღმოსავლური ენებიდან, მათ შორის არაბულიდან ნასესხები სიტყვები და გამოთქმები. არაბულიდან ქართულში დამკვიდრებული სიტყვები სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა ხასიათისაა; აქ შეიძლება შევხვდეთ სესხების ყველა სახეს, იქნება ეს ცოცხალი ენობრივი ურთიერთობის შედეგად შეთვისებული თუ წიგნური გზით შემოსული ლექსიკური ერთეულები, უშუალოდ არაბულიდან თუ სხვა ენათა (სპარსულის, თურქულის, სომხურის და სხვ.) მეშვეობით შემოსული სიტყვები.

ნაშრომის მიზანია აჭარულ დიალექტში გავრცელებული არაბული წარმოშობის პროფესიის აღმნიშვნელი ორი ტერმინის (თაჯერი, ქათიბი) ფონეტიკურ-სემანტიკური ანალიზი და შემოსვლის გზების გარკვევა.

ჩვენი ძირითადი თემის გაშლამდე მოკლედ შევეხებით პროფესიის სახელთა წარმოქმნის პრინციპებს არაბულში.

ძველსა და ახალ არაბულ ლექსიკაში ჩვენ ვხვდებით „მოსაქმის“ აღმნიშვნელ უამრავ ტერმინს, რომლებიც შექმნილია **فعل** ფორმის მიხედვით. ეს ყალიბი დადასტურებულია უ. რაიტთან (Wright 1967: 137) და ნ. იუშმანოვთან (Юшманов 1999: 60). კ. ბროკელმანი **فعل**

ფორმაში, კონკრეტულად, მოხელეობას გულისხმობს. მისი აზრით, ეს ე.წ. „გადაჭარბების სახელი“ თავისი შინაარსი **فعل** ის და სხვა მიმღეობათა გამლიერებულ ფორმას წარმოადგენს (Brockelmann 1960: 68), ხოლო ბ. გრანდესთან აღნიშნული მოდელის სხვადასხვა მნიშვნელობათა შორის კონსტანტირებულია მუდმივი საქმიანობისა და პროფესიის მნიშვნელობაც (Гранде 1963: 87-88). არაბულში პროფესიის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია გადმოიცემა, აგრეთვე, ზედსართავის ფორმით **فعل**. მაგ.: **أديب** - ლიტერატორი, მწერალი (Баранов 1989: 28); **خبير** - ექსპერტი (იქვე: 210); **خفير** - დარაჯი, მცველი, ყარაული (იქვე: 229).

ძველსა და თანამედროვე არაბულში პროფესიის აღმნიშვნელი ტერმინების საწარმოებლად, აგრეთვე, გამოყენებულია მიმღეობის როგორც პირველი, ასევე სხვა თემების ფორმებიც. სტატიაში განსახილველი ტერმინები სწორედ I თემის მოქმედებითი გვარის მიმღეობას უკავშირდება. **فاعِل** ტიპის ყალიბში **ā-i** - გახმოვანება იმავე ფუნქციას ასრულებს, რასაც ქართულში მე-ე პრეფიქს-სუფიქსი (ლექსიკონი 1977: 68); მაგ.: **بائع** - გამყიდველი, ვაჭარი (Баранов 1989: 95). **خازن** - 1. მცველი, მეკუჭნავე (საწყობში); 2. ხაზინადარი (იქვე: 219); **رائض** - 1. ცხენების მხედნელი; 2. მწვრთნელი (იქვე: 321); **صانع** - ოქრომჭედელი, იუველირი (იქვე: 450).

თუჯარი ვაჭარი (ნოღაიდელი 1936: 46), დიდვაჭარი, სოვდაგარი, ბეზირგანი; „ბოლოს ეს თუჯჯარი დიდი საჩუქრებით გეიტანს ყადისთან თავის საქმეს“ (ნიჟარაძე 1971: 213). არაბ. **تاجر**. არაბ (მისი მხოლოდითია **تاجر**): ვაჭარი, კომერსანტი, მეღვინე (Lane 1863: 297). „გამყიდვის“, „ვაჭრის“ სემანტიკა აქვს მას ყურანშიც (Гипрац 1881: 88). ზ. ფრენკელის ვარაუდით, **تاجر** არაბულში თავდაპირველად „ღვინით მოვაჭრეს“ აღნიშნავდა, რაც თავისთავად ერთგვარი მიმანიშნებელია მისი უცხო წარმოშობისა. ებრაულსა და ეთიოპიურში ის საერთოდ არ გვხვდება, არამეულში კი მეტად გავრცელებულია. თავისი ვარაუდისთვის ზ. ფრენკელი ერთადერთ დაბრკოლებად თვლის იმ ფაქტს, რომ, **ἄγομαι**-ის გარდა, არამეულში არ არის დამოწმებული არც ერთი სხვა ფორმა. ჰ. ციმერნიც აღნიშნავს, რომ არაბული **تاجر** მომდინარეობს არამეული **ἄγομαι** -დან და უკავშირებს მას აქადურ **ტამკარუ / ტამგარუ**-ს „ვაჭარი“ (ნედოსპასოვა 1978: 14). ამავე აზრს ავითარებენ გ. ბერგშტრესერი, გ. წერეთელი (წერეთელი 1951: 33). მ. ნედოსპასოვას თვალსაზრისით, რადგან არამეული ტაგგარ არაბული მრავლობითის ფორმის მსგავსია, შეიძლება არაბებმა იგი ისესხეს როგორც მრავლობითი, ხოლო შემდგომ მისგან აწარმოეს მხოლოდითის ფორმა. მით უმეტეს, რომ სესხების დროს ასეთი რამ არაბულში ხშირია; მაგ., **فراذيس** ← **فردوس** (ნედოსპასოვა 1978: 14); სპარსულში დადასტურებულ **تاجر** სიტყვას არაბულიდან ნასესხებად მიიჩნევენ მ. გაფაროვი (Гаффаров 1974: 141) და მ. მოინი (Mo'in 1996: 996). **تاجر** არაბული წარმოშობისად არის ჩათვლილი ლ. ბუდაგოვის (Будагов 1869: 342). დ. მაგაზანიკის (Магазаник 1945: 632), ფ. დეველიოღლუს (Devellioğlu 1962: 1340), დიდ თურქულ-

რუსულ (1977: 874) და თურქულ-ქართულ (2001: 1379) ლექსიკონებში. აჭარულში ფიქსირებული ფორმისთვის ამოსავალი თურქული *tâccar*-ია.

ქათიბი - მწერალი, კანცელარიის მუშაკი, მდივანი; „ნუ შეშინდებით ძმებო, დიდი თამარ მეფის ქათიბმა დასწერა: „ჭირსა შიგან გამაგრება ასრე უნდა ვით ქვიტკირსა (ნოლაიდელი 1936: 53; ნიჟარაძე 1971: 351). არაბ. **کتب**: მწერალი, გადაწერი, ჟურნალისტი, კლერკი (Баранов 1989: 676). კ. ბროკელმანის (Brockelmann 1928: 351), გ. წერეთლის (წერეთელი 1951: 209), გ. შარბატოვის (Шарбатов 1961: 84) და ვ. ბელკინის (Белкин 1975: 102) აზრით, **کتب** არაბულში არამეული ნასესხობაა, რომლის ამოსავალს წარმოადგენს ზმნა **كتب** „შეკრიბა“, „დაწერა“;

თურქულში *kâtip* სიტყვას („მდივანი“, „მწერალი“) არაბული წარმოშობისად თვლიან ლ. ბუდაგოვი (Будагов 1871: 108) და დ. მაგაზანიკი (Магазаник 1945: 323).

საკვლევი სიტყვა აჭარულ დიალექტში თურქულის გზით არის დამკვიდრებული; შდრ.: ოსმალური **کتب** (*k'atib*) - მწერალი (რადლოვი 1899: 1536, Devellioğlu 1962: 595). სალიტერატურო თურქულის *p* თურქულ დიალექტებსა და აჭარულში *ბ*-ს გვამღვეს. მაგ.: აჭარ. მექეთები ← თურქ. დიალ. *mekteb* ← სალიტ. თურქ. ← *mektep* ← არაბ. **مکتب** „სკოლა“ (ნ. გურგენიძე).

ამრიგად, ნაშრომში გაანალიზებული ორივე ლექსიკური ერთეული აჭარულში საკუთრივ არაბული ყალიბითაა გადმოსული. ქართულში შემოსვლისას უმეტესწილად შეინარჩუნეს ძირითადი მნიშვნელობა. ქათიბის სემანტიკა უახლოვდება შესაბამის თურქულ ვარიანტში გააქტიურებულ მნიშვნელობას.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

გურგენიძე 1973: გურგენიძე ნ., აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები აჭარულსა და გურულში, თბილისი, 1973.

ნედოსპასოვა 1978: ნედოსპასოვა მ., უცხო წარმოშობის ლექსიკა არაბულ ოთხთავში, თბილისი, 1978.

ნიჟარაძე 1971: ნიჟარაძე შ., ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა, ბათუმი, 1971.

ნოლაიდელი 1936: ნოლაიდელი ჯ., აჭარა დიალექტოლოგიურად, ბათუმი, 1936.

წერეთელი 1951: წერეთელი გ., არაბულ - ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1951.

Brockelmann 1928: Brockelmann C., *Lexicon Syriacum*, Cottingae, 1928.

Brockelmann 1960: Brockelmann C., *Arabische Grammatik*, Leipzig, 1960.

Devellioğlu 1962: Devellioğlu F., *Osmanlica-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1962.

-
- Lane 1863-1893: Lane E.W., Arabic-English Lexicon, 1863-1893, New York.
- Mo'in 1996: Mo'in M., Persian Dictionary. Tehran, 1996.
- Wright 1967: Wright W. A., Grammar of the Arabic Language, I, Cambridge, 1967.
- Баранов 1989: Баранов Х., Арабско-русский словарь, Москва, 1989.
- Белкин 1975: Белкин Б. М., Арабская лексикология, Москва, 1975.
- Будагов 1871: Будагов Л., Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, Т. II, 1871.
- Гаффаров 1974: Гаффаров М. А., Персидско- русский словарь, Москва, 1974.
- Гиргас 1881: Гиргас В., Словарь карабской хрестоматии Корану, Казань, 1881.
- Гранде 1963: Гранде Б., Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. Москва, 1963.
- Магазаник 1945: Магазаник Д. Л., Турецко- русский. словарь, Москва, 1945.
- Радлов 1899: Радлов В. В., Опыт словаря тюрских наречий, Т. II, 1899.
- Шарбатов 1961: Шарбатов Г. Ш., Современный Арабский язык, 1961.
- Юшманов 1999: Юшманов Н., Грамматика литературного арабского языка. Санкт-Петербург., 1999.